

Studia animalia 1: obraz zwierząt w języku, literaturze i kulturze

Oddajemy w ręce czytelników pierwszy z dwóch numerów „Poznańskich Studiów Slawistycznych” pod wspólnym tytułem *Studia animalia: obraz zwierząt w języku, literaturze i kulturze*. Zaproponowany temat okazał się inspirujący dla wyjątkowo licznej grupy slawistów, a odzew na zaproszenie do udziału w badaniach nad zwierzętami na słowiańskim obszarze kulturowym przerósł nasze oczekiwania. Kilkadziesiąt nowatorskich prac nadesłanych do czasopisma, skłoniło redakcję do podjęcia decyzji o wydaniu dwóch tomów poświęconych temu zagadnieniu.

Od najdawniejszych czasów uczeni starają się zgłębić naturę zwierzęcości i dotrzeć do istoty relacji łączących ludzi ze zwierzętami, są one bowiem bytami najbardziej podobnymi do człowieka i obecnymi we wszystkich sferach rzeczywistości i kultury. Arystoteles sądził, że mają zdolność odczuwania i cierpienia, ale traktował je instrumentalnie, twierdził bowiem, że zadawanie im bólu jest uzasadnione, jeżeli wiedzie do dobrobytu człowieka, którego nazywał zwierzęciem rozumnym (*animal rationale*). Kartezjusz poszedł krok dalej i zaproponował koncepcję zwierzęcia jako maszyny, w której nie tylko negował posiadanie przez zwierzęta rozumu, ale również uczuć, co w znacznym stopniu przyczyniło się do dzisiejszego sposobu ich hodowli, traktowania i pojmowania. Filozofowie także później rozważali problem zwierzęcia, a John Locke mówił: „Rozum wywyższa człowieka ponad pozostałe istoty czujące i daje mu nad nimi przewagę i panowanie”¹. Ta dystynkcja przez wieki występować będzie jako kluczowa w określaniu moralnego i prawnego statusu zwierząt. Na antypodach takiego stanowiska sytuuje się ważna nie tylko dla filozofów i zwolenników praw zwierząt książka *Wyzwolenie zwierząt* Petera Singera, koncentrująca

¹J. Locke (1955). *Rozważania dotyczące rozumu ludzkiego*. Przel. B. J. Gawecki. Warszawa: PWN, s. 195.

się na problemie systemowego okrucieństwa stosowanego wobec nich w sferze hodowli, zabawy (ogrody zoologiczne, cyrki), w laboratoriach itd. Wspomniana publikacja postuluje w pierwszym rzędzie porzucenie specyzmu. Obecnie zwierzę częściej jest traktowane podmiotowo, także w coraz liczniejszych teoriach związanych z prawami zwierząt, a jednym z inicjatorów takiego podejścia był amerykański filozof Tom Regan. Wzrasta również liczba ruchów występujących w obronie praw i dobrostanu zwierząt, jak i tych, które łączą podejścia ugrupowań społecznych i politycznych. Znaczenie zwierząt w życiu człowieka, kulturze i społeczeństwie ukazują m.in. interdyscyplinarne projekty realizowane z zamiarem odejścia od antropocentrycznego paradygmatu dominującego od stuleci.

Ludzie zawsze mieli różne wyobrażenia o zwierzętach, kierowali się przy tym przede wszystkim subiektywnym doświadczeniem zdobytym w bezpośrednich kontaktach z poszczególnymi gatunkami. Stworzenia, które pozostawały poza zasięgiem człowieka, były uważane za groźne i tajemnicze – obawiano się ich, choć również podziwiano je. Na oswojone zwierzęta, bliskie człowiekowi przenoszono cechy ludzi, dzikie budziły strach, wydawały się niesamowite, co skłaniało do przypisywania im nieuzasadnionych właściwości. W obu przypadkach następowała stereotypizacja. Co interesujące, te najbliższe człowiekowi najczęściej były „obdarowywane” cechami pejoratywnymi, podczas gdy wobec dalekich i dzikich zajął on bardziej łaskawe stanowisko. W tym aspekcie relację człowieka i zwierzęcia można sprowadzić do stwierdzenia: wszystko, co bliskie, jest mi obce i odległe; a to, co odległe i obce, stało się bliskie.

Współzależność łącząca zwierzęta i ludzi jest dość osobliwa, a jej istota zdaje się nadal nie do końca rozwikłana, przede wszystkim dlatego, że stosunek do przyrody i zwierząt, mimo prób jego przewyciężenia, nadal nosi charakter wyraźnie antropocentryczny. Jak słusznie stwierdza Nikola Visković: „Zasadnicze nastawienie człowieka do zwierzęcia było i do dzisiaj pozostało materialno-użytkowe”². Rola zwierząt jest jednak mocno zróżnicowana, od zawsze były one towarzyszem człowieka, jego stróżem i obrońcą, ale również inspiracją artystów czy fundamentalnym elementem folkloru. Udział zwierząt w życiu ludzi zmieniał się na przestrzeni czasu. Odmienność

²N. Visković (2009). *Kulturna zoologija. Što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, s. 14.

ich ról była także uzależniona od miejsca występowania. We wcześniejszych epokach zwierzęta były niekwestionowanym elementem rytuałów religijnych i magicznych, współcześnie ta ich rola uległa znacznej redukcji, coraz częściej są uznawane wyłącznie za źródło pożywienia lub surowców. Święte księgi różnych wyznań, a zwłaszcza Biblia, wpływały na zbiorowe postrzeganie jednych zwierząt jako czystych, innych jako nieczystych i niegodnych, co przyczyniło się do powstania stereotypów, które można uznać za uniwersalne. Choć dzisiaj podział ten stracił na znaczeniu, to świadomość kolektywna nadal przechowuje dawne schematy myślenia i symbolikę przypisywaną zwierzętom. Stan ten dobrze odzwierciedla nie tylko język, lecz również ogólnie pojęta kultura – literatura, etnologia, kinematografia itp. W niektórych z tych dziedzin dominuje *podwójna metaforyzacja* charakterystyczna dla przypisywania zwierzętom cech ludzkich.

Dwudziesty numer „Poznańskich Studiów Sławistycznych” zawiera opracowania o charakterze multidyscyplinarnym i interdyscyplinarnym, skoncentrowane na obecności zwierząt w różnych sferach ludzkiego życia. Zamieszczono w nim teksty z zakresu m.in. językoznawstwa, literaturoznawstwa, etnologii, kulturologii. Przyświeca im wspólny cel, jakim są badania obrazu zwierzęcia i jego natury w słowiańskich językach i tekstach kultury oraz pogłębianie wiedzy na temat relacji człowiek–zwierzę.

Pierwszy dział tomu *Studia animalia 1: obraz zwierząt w języku* otwiera praca Marioli Walczak-Mikołajczakowej, która początków zoonimicznej terminologii w języku bułgarskim szuka w przekładzie bajek Ezopa autorstwa Sofroniusza Wraczańskiego. Podchodząc do analizowanej leksyki z diachronicznego punktu widzenia, autorka wskazuje przyczyny warunkujące dobór konkretnych nazw zwierząt, z którymi ówczesny bułgarski użytkownik języka nie miał styczności, a następnie komentuje wynikię z tej decyzji trudności w przekładzie. Najobszerniejszą część omawianego działu stanowią artykuły, dające wgląd w imponującą językową produkcję frazeologiczną, w której centrum znajduje się zwierzę. Analiza frazeologii pozwala odkrywać pozostałości pradawnych wierzeń, rytuałów i wydarzeń historycznych, do dziś stanowiących podatny grunt dla badań językowego obrazu świata i stereotypów o zwierzętach, które mogą różnić się w zależności od kultury. Frazeologia zoonimiczna stanowi wspólny mianownik kilku opracowań z tego numeru. Katerina Welanowska i Bilana Mirczewska-Boszewa przybliżają macedońskie frazeologizmy

zoonimiczne reprezentujące frazeosemantyczne pole ‘czas’ i wskazują, czym grupa przynależących tu zoonimicznych jednostek frazeologicznych różni się od pozostałych. Ilona Myroszniczenko pisze o frazeologizmach zoonimicznych będących interpretacją dwóch przeciwstawnych konceptów – lenistwa i pracowitości w językach polskim, rosyjskim i ukraińskim ze szczególnym uwzględnieniem frekwencji nazw poszczególnych zwierząt. Do lingwokulturologicznego podejścia, opartego na konceptualnej teorii Iriny Zykowej, sięga Gordana Štrbac w gruntownej i wszechstronnej analizie serbskich frazeologizmów, w których jeden z członów jest ornitonimem. Ornitonimy stanowią także temat artykułu Josipa Lasicia, który zbadał ich obecność w chorwackiej antroponomastyce. Natomiast Branka Barčot, łącząc swoje doświadczenie naukowe z wiedzą frazeologiczną i frazeograficzną, pisze o antropomorficznych i zoomorficznych związkach frazeologicznych w rosyjsko-chorwackim słowniku frazeologicznym (*Rusko-hrvatski frazeološki rječnik*) wydanym w 2019 roku w Zagrzebiu. Praca Joanny Szerszunowicz *New Lexical and Phraseological Faunal Units in the Language Observatory of the University of Warsaw from a Cross-Linguistic Polish-English Perspective* przynosi nowe rozpoznania leksyki i frazeologii dotąd niebadanego materiału.

Artykuły o tematyce literaturoznawczej są równie różnorodne. Zebrało je w dziale *Studia animalia: obraz zwierząt w literaturze*. Jarosław Poliszczuk i Oksana Puchonska zajmują się współczesną ukraińską powieścią, w której rolę narratora odgrywa pies. Dejan Ajdačić analizuje naturę wilkołaków w oparciu o wybrane słowiańskie teksty prozatorskie XIX wieku, największy nacisk kładąc na dychotomię pierwiastek ludzki – żywioł bestii. Stereotypy zwierzęce zainteresowały Magdalenę Ślawską, która przeanalizowała je w oparciu o materiał chorwackiej powieści wojennej dla dzieci *Crobinhoodovi* Dunji Kalilić, w badaniach posłużyła się również metodologią wypracowaną w ramach *animal studies*. W centrum uwagi Any Batinić znalazła się chorwacka proza przyrodniczo-artystyczna. Ana Tomljenović w artykule *Dwuskrzydłowość prawdy w Dzikiej kaczkę: Platon, Ibsen i Krleża* bada symbolikę dzikiej kaczki, proponując interesujące i innowacyjne podejście komparatystyczne.

Trzeci rozdział, zatytułowany *Studia animalia: obraz zwierząt w kulturze*, objął cztery prace. Aleksander Mikołajczak z perspektywy antropologiczno-filozoficznej interpretuje znaczenie pszczoł i ich wosku w procesie

formowania słowiańskiego pisma. Z obecnością karaluchów w przekazach i wierzeniach ustnych na materiale etnotradycji i współczesnych reklam zapoznaje czytelnika Suzana Marjanić, której artykuł powstał na skrzyżowaniu sfery folklorystycznej (zoofolklorystycznej i etnozoologicznej) oraz krytyczno-animalistycznej. Eli Luczeska pisze o św. Minie Męczenniku, poskramiaczu dzikich zwierząt – szczególnie wilków. Autorkę interesują malowidła naścienne z cerkwi św. Petki w Brajczynie spopularyzowane m.in. przez studia Wiktorii Popowskiej-Korobar, jej rozważania dotyczą także historii sztuki. Rozdział zamyka artykuł Lidii Bajuk o rzeczywistych i nierzeczywistych motywach zwierzęcych w czasie i przestrzeni – znanych z tradycyjnych koncepcji świata, a obecnych także w chorwackim folklorze. Artykuł wpisuje się również w badania antropologiczne i studia animalistyczne.

W dziale *Poza tematem* znajduje się praca Svetlany Tomić *Neki metodološki problemi u savremenom istraživanju socijalnih feminativna u srpskom jeziku*, poświęcona problemom metodologii w badaniach feminatywów społecznych. Autorka krytycznie przygląda się założeniom dwu nurtów w lingwistyce serbskiej i chorwackiej: normatywistyce i socjolingwistyce (językoznaństwu feministycznemu). Pewną kontynuacją tej tematyki jest artykuł recenzyjny Jeleny Redli, która prezentując pracę zbiorową dedykowaną emerytowanej profesor Svence Savić, mówi o jej dokonaniach m.in. w zakresie studiów genderowych. W tym samym dziale Jarosław Poliszczuk omawia pamiętniki ukraińskiego badacza literatury Mychajła Najenki. Numer zamyka sprawozdanie Iriny G. Gulakowej i Walerija M. Mokijenki z międzynarodowej konferencji poświęconej jubileuszowi stulecia zasłużonego niemieckiego rusycysty doktora Johanna Baara.

Zróżnicowanie tematyczne, nowatorskie podejścia metodologiczne oraz nieznaną w kilku wypadkach, niebadany jeszcze materiał źródłowy artykułów zamieszczonych w niniejszym numerze „Poznańskich Studiów Słowistycznych” wzbogacają i uzupełniają posiadaną dotąd wiedzę z dziedziny *animal studies*. W naszym przekonaniu spełnią oczekiwania nawet najbardziej wymagających odbiorców, zachęcając do sięgnięcia po przygotowywany aktualnie drugi numer z tego cyklu: *Studia animalia 2: obraz zwierząt w języku, literaturze i kulturze*.

Ana Samardžić
Ivana Vidović Bolt